

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЗАКАРПАТСЬКОГО СЕЛА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В РОМАНІ «ПОВІНЬ» ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'282.2(477.87):821(477.87) Потушняк

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).140-149

Пискач О. Мовна картина світу закарпатського села початку ХХ століття в романі «Повінь» Федора Потушняка; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена поглибленням наукової уваги до аналізу мовної картини світу на матеріалі художнього тексту, що допоможе виявити загальне й індивідуальне в структурі ідіолекту, простежити його культурну зумовленість, формування системи ціннісних пріоритетів у мовотворчості митця тощо. Мета статті – аналіз засобів вираження мовної картини світу закарпатського села початку ХХ століття в романі «Повінь» Федора Потушняка. Реалізація поставленої мети передбачала вирішення таких завдань: схарактеризувати методологічні засади вивчення мовної картини світу на матеріалі художнього тексту; простежити втілення світоглядної позиції Ф. Потушняка в зображенні ним мовної картини світу закарпатського села; схарактеризувати роль лексико-семантичної системи в мовній картині світу; звернути увагу на фразеологічні засоби в структурі художнього тексту. Доведено, що мовна картина світу закарпатського села початку ХХ ст. в романі «Повінь» Федора Потушняка відтворена через призму багатогранної особистості автора і є синтезом народної міфології, вірувань, обрядовості, філософії географічного детермінізму та екзистенціалізму. Домінантами мовної особистості Ф. Потушняка є філософський антропоцентризм, міфологізм, локальна та регіональна ідентичність.

У лексико-семантичній системі твору виокремлено діалектизми, назви одягу, взуття та прикрас, назви осіб, локальні номени, хронологічно марковані номінації та ін. Живе народне мовлення відтворює уявлення про світ за допомогою унікальних діалектних форм, які характеризують побут, родинні стосунки, виробничу діяльність закарпатського села початку ХХ ст. Основну роль в організації художнього простору роману відіграють локальні назви *село, земля, гора, ліс*.

Фразеологічна картина світу в романі має виразний антропоцентричний характер і демонструє суттєву перевагу загальномовних фразеологізмів на позначення різних видів діяльності людини, її зовнішніх та внутрішніх ознак. Специфікою мовотворчості митця є широке використання компаративів.

Ключові слова: мовна картина світу, семантика, назва, метафора, діалектизм, фразеологізм, мовна особистість, мовотворчість, Федір Потушняк.

Формулювання проблеми. Основним засобом формування й вербальної експлікації знань людини про навколишнє середовище виступає мова. Національна специфіка життя й діяльності певного етносу зумовлює його мовну картину світу, що є не лише дзеркальним відображенням, а й чуттєвим сприйняттям та логічним переосмисленням дійсності. Поглиблення наукової уваги до різноаспектного аналізу мовних картин світу (виявлення етнокультурних стереотипів, спільних і відмінних рис), спостереження за функціонуванням, видозміною мовних форм залежно від їхньої ролі в різних видах дискурсу визначає актуальність нашого дослідження. Використання теорії мовної картини світу в дослідженні художніх текстів допоможе виявити загальне й індивідуальне в структурі ідіолекту, простежити його культурну зумовленість, формування системи ціннісних пріоритетів у мовотворчості митця тощо.

Аналіз досліджень. Термін «мовна картина світу» побутує в лінгвістиці кілька десятків років, проте науковці все ще тлумачать його неоднозначно, а то й зовсім не визнають. О. Селіванова визначає мовну картину світу як «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репре-

зентації дійсності в етносвідомості» [Селіванова 2006, с. 360]. На думку Л. Лисиченко, мовна картина світу – це «мовна система, яка охоплює складні психо- і логіко-ментальні асоціації людини» [Лисиченко 2009, с. 184]. Отже, мовна картина світу є нічим іншим, як вторинною формою існування об'єктивного світу, закріпленою й відображеною в конкретних мовних одиницях.

Різні аспекти мовної картини світу вивчали українські лінгвісти С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, В. Жайворонок, О. Тараненко, Л. Лисиченко, О. Огуй, О. Селіванова, Л. Шевченко та ін. Хоча в цій ділянці вже зроблено чимало, однак досі не вщухають дискусії науковців щодо розмежування концептуальної й мовної картин світу, межа між якими нечітка через асиметричну природу мовного знака та різницю між уявленням і поняттям.

У багатстві мовного світу відбивається багатство думок і почуттів індивідуума: чим багатший інтелектуальний і емоційний світ людини, тим багатша і її мовна картина [Лисиченко 2009, с. 48]. Умови природного життя етносу накладають відбиток на загальномовний словник, а цей словник становить основу образного сприймання світу мовцем, надто тоді, коли цей мовець – художник, майстер слова [Єрмоленко 2009, с. 97]. Сказане повною мірою стосується мовотворчості Федора Потушняка (1910–1960) – відомого закарпатського письменни-

ка, історика, археолога, фольклориста, етнографа, літературного критика, багата наукова й художня спадщина якого вивчена ще недостатньо. Життєвий і творчий шлях митця досліджували літературознавці Є. Недзельський, В. Микитась, В. Поп, Л. Голомб, В. Барчан, Н. Ференц, М. Козак, Е. Балла, Н. Ребрик, Т. Лях та ін., фольклористи О. Тиховська, І. Сенько, історики, етнологи М. Тиводар, І. Ліхтей, П. Леньо та ін.

Серед мовознавчих студій переважають дослідження поезії та новелістики митця. Зокрема, В. Папіш звернула увагу на лінгвокультурологічний та етнопсихологічний аспекти малої прози Ф. Потушняка і виявила в ній «закодовані риси епілептоїдної та інтровертивної лінгвопсихоакцентуації» [Папіш 2022, с. 330], що «на рівні тексту втілюється у трагічних мотивах, стилізації під село, лексиці на позначення смерті, неприємного запаху, темноти, на портретуванні позитивних персонажів у непривабливому світлі, зловживанні розділовими знаками, добре структурованому мовленні» [Папіш 2020, с. 162]. Цікавою є думка авторки про перетин у прозі Ф.Потушняка індивідуальної картини світу його акцентуованої мовної особистості та регіональної мовної картини світу [Папіш 2022, с. 344].

В. Барчан, обстеживши мовні засоби експресивності в ліриці Федора Потушняка, спостерегла, що «поетику митця характеризує багата мовна палітра виражально-зображальних засобів, здатних репрезентувати високий художній рівень мови. У своїх творах письменник уживає одні з найважливіших лексичних засобів мовної експресивності – тропи, з-поміж яких найбільшу кількість становлять метафори, епітети й порівняння» [Барчан 2024, с. 32].

Т. Вільчинська зауважила, що концепт «душа» в поезії Федора Потушняка відображає передусім духовне життя українців, яке вербалізується в екстралінгвальному площині, створюючи мовну картину світу та формуючи мовну особистість письменника» [Вільчинська 2024, с. 80].

Комплексне дослідження художнього ідіостилю Ф. Потушняка репрезентують численні студії Г. Сньозик про поетику його лірики, світоглядно-мовну концепцію, символи як мовні знаки вираження сприйняття митця тощо. На думку дослідниці, «Ф. Потушняк-прозаїк поєднав традиційне реалістичне письмо з письмом новітнім, позначеним синтезом народної міфології, вірувань та звичаєвості з неоромантичним демократизмом і лаконічністю вислову, ритмічністю густої образності текстів, властивою імажинізму, психоаналітичним заглибленням у феномен людського духу» [Сньозик 2021, с. 407].

Що ж до роману «Повінь», то він переважно був у полі зору літературознавців Ю. Балеги, В. Микитася, В. Сегеди, І. Сенька та ін., а образи-символи та літературно-художній антропонімкон у його мовній структурі стали об'єктом лінгвістичного аналізу О. Чижмар. Хоча, на думку літературознавців, роман відповідає канонам соціалістичного реалізму і є «правильним», «ідеологічно витриманим», це не знижує, однак, його художньо-естетичної вартості. Твір зацікавив нас передусім із погляду

авторського відображення в ньому мовної картини світу закарпатського села початку ХХ ст. На нашу думку, роман несправедливо забутий і потребує нового прочитання й об'єктивної оцінки в контексті сучасних методологій.

Специфіка художнього дискурсу полягає у своєрідному відтворенні світу крізь призму особистості самого автора, який так чи інак спирається на власні переживання й свідомо або ж несвідомо втілює особисті погляди, почуття, переживання в описі подій і змалюванні характерів персонажів. На думку Ф. Потушняка, «художня творчість – це саме життя, котре проявляється у вищому духовному синтезі як художній вираз у творі артиста»; «через ряд проб всяка творчість приходиться до виразу свого середовища, з часом стає його духовним образом і у цьому завданні знаходить свою мету (це виразно видимо на нашій творчості), яку замінити інші цілі не можуть» [Потушняк 2003, с. 95].

Мета статті, завдання. Мета статті – проаналізувати засоби вираження мовної картини світу закарпатського села початку ХХ століття в романі «Повінь» Федора Потушняка. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: схарактеризувати методологічні засади вивчення мовної картини світу на матеріалі художнього тексту; простежити втілення світоглядної позиції Федора Потушняка в зображенні ним мовної картини світу закарпатського села початку ХХ ст.; схарактеризувати роль лексико-семантичної системи в мовній картині світу; звернути увагу на фразеологічні засоби в структурі художнього тексту.

Методи та методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі методи: описовий, метод моделювання (виокремлення домінуючих мовних одиниць), метод компонентного аналізу (з'ясування семантичної структури лінгвокультурних одиниць), метод лінгвокультурної інтерпретації мовних одиниць. Під час систематизації фактичного матеріалу застосовано структурний метод.

Виклад основного матеріалу. Художній текст – багатовимірне явище, що ґрунтується на внутрішніх законах і зв'язках, які репрезентують семантичний, лексико-граматичний, образний, експресивний, прагматичний рівні. Аналіз мовної картини світу на прикладі художнього тексту – завдання нелегке і потребує комплексного підходу з урахуванням як лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників, апелювання до різних наук – мовознавства, літературознавства, психолінгвістики, культурології, історії, фольклористики, етнології, логіки, філософії тощо.

У своєму дослідженні спираємося на традиційну концепцію про художню творчість як унікальний феномен духу, експлікацію внутрішнього світу митця. Підтверджують таку думку й слова самого Ф. Потушняка: «Художній твір – це вираз життя, об'єктивізація духовного «я», яке в ньому стає для себе об'єктом, а тим пізнає себе, стає свідомим (не у понятті, але у виразі; поняття є тільки його поясненням і по ньому слідує)» [Потушняк 2003,

с. 95]. Роль автора літературно-художнього твору мовна умовно вважати когнітивним фільтром, через який проходять концептуальна й мовна картини світу. Художня література, з одного боку, є частиною мовної картини світу, а з іншого – «сприяє формуванню більш повної концептуальної картини світу окремої особи» [Посохова 2018, с. 163].

Хоча герої роману «Повінь» – результат художнього вимислу Ф. Потушняка, про що він сам зауважив у кінці твору, однак усі вони є типовими представниками закарпатського села початку ХХ ст. Загальновідомо, що територія Закарпаття (історичні назви Угорська Русь, Карпатська Русь, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська Україна та ін.) з ХІ століття до 1918 року входила до складу Угорщини, з 1918 по 1939 рік – Чехословаччини, з 1939 до 1944 року – Угорщини. Письменник створив узагальнену картину суспільно-історичних подій від березня 1918 р. до ранньої весни 1945 р. Життєві перипетії персонажів зумовили зовнішні чинники світового масштабу – Перша світова війна, розпад імперії Габсбургів, революція в Угорщині, входження Закарпаття до складу Чехословаччини, проголошення Карпатської України, окупація Закарпаття гортівською Угорщиною, Друга світова війна. І. Сенько на підставі аналізу хронотопів, прототипів та етнологічних аспектів роману «Повінь» зауважив, що Ф. Потушняк, «відштовхуючись від конкретних подій, при створенні художніх образів широко використовував прийом типізації» [Сенько 2010, с. 225]. Зібравши історичні факти і зіставивши їх із художніми описами географічних координат романного села, І. Сенько робить висновок, що основне місце змальованих у творі подій – Ільниця та адміністративно підпорядкований їй Осій [Сенько 2010, с. 223] – мала батьківщина митця, яка стала основою формування його мовної особистості.

У мовній картині світу кожного народу є своєрідні явища, які відбивають особливі умови побуту, світосприймання. На формування етносу, його мови і картини світу впливає фактор природного географічного середовища. Конкретний територіальний діалект виражає специфіку мовної картини світу й зумовлений географічними, соціальними, релігійними, культурно-історичними умовами, особливостями виробничої діяльності певного етносу. Т. Ястремська цілком слушно виокремлює діалектну картину світу – різновид, варіант мовної картини світу, яка «моделює світосприйняття носіїв говорів, а радше знання та досвід поколінь, і засобами «живої» мови відтворює уявлення про світ за допомогою унікальних діалектних форм» [Ястремська 2020, с. 397].

Специфікою мовної картини світу закарпатських українців є колоритний місцевий говір, лексична система якого зберігає як споконвічні українські, так і запозичені слова. Діалектизми в мові роману «Повінь» переважно стосуються побуту, виробничої діяльності, родинних стосунків у закарпатському селі початку ХХ ст. Ф. Потушняк, як корінний носій закарпатського діалекту, цілком умотивовано використовує лексеми, що й досі ак-

тивно вживаються на цих теренах: *чекан* ‘кирка’, *солоніна* ‘сало’, *кляг* ‘висушений вміст шлунка ягняти чи теляти, який використовують як закваску під час виготовлення бринзи’, *команіця* ‘конюшина’, *черленіця* ‘червона неродюча земля’, *пáлинка* ‘горілка’, *пóливка* ‘суп; бульйон’, *клебáня* ‘капельюх’, *топáнки* ‘черевики’, *бúнда* ‘шуба або суконне пальто’, *фрiйштик* ‘сніданок’, *тáшка* ‘сумка’, *гáзда* ‘господар’, *легінь* ‘хлопець’, *хоснувати* ‘споживати’, ‘використовувати’, *звiдатися* ‘розпитувати’, *часть* ‘придане’ та ін.

Чимало діалектизмів є запозиченнями з угорської мови, яка найвідчутніше вплинула на лексичний фонд закарпатського говору з огляду на тисячолітнє перебування краю в складі Угорщини й постійні контакти двох сусідніх народів. Мадяризм виявилися доволі стійкою групою лексики цього регіону, адже навіть зі становленням нових суспільних відносин на Закарпатті після 1944 року вони не вийшли з ужитку, а лише частково архаїзувалися. Запозичення з угорської мови і до сьогодні становлять одну зі специфічних лексичних ознак закарпатських говірок і вживаються переважно в діалектному мовленні, хоча деякі проникли й за межі Закарпаття.

Лексико-семантична група назв одягу, взуття та прикрас, широко представлена в складі побутової лексики роману «Повінь», має безпосередній зв'язок із різноманітними сферами життя закарпатських українців і становить важливу частину їх духовної й матеріальної культури. Мовні одиниці такого плану виступають виразним засобом характеристики як зовнішності персонажів твору, так і їх вікових, соціальних чи етнічних особливостей: «З натовпу виходить батько жінки Івана, старий, сивий дід, з довгим волоссям, з високою палицею в руках, одягнений по-стародавньому: в *солom'янику*, *гáтях*, *пéтеку*, *постолах*» [Потушняк 1971, с. 62] – *солom'яник* ‘брить із соломі’, *гáті* ‘штани’, *пéтек* ‘коротка гуня’ (див. *пéтек*, *заст.* ‘довгий верхній косматий одяг з овечої вовни’ [Сабадош 2021, с. 318]); «Одягнений в білі *колошні* і *уйош*, на ногах в нього *постоли* з волоками, на голові купована чорна бараняча *шапка*, через плече – *тайстра-побічниця*» [Потушняк 1971, с. 148] – *колошні* ‘штани з вовни, домашнього виробу’, *уйош* ‘верхній одяг долинян’; «Цайгові *штаниці* на ньому до кісточок, *вицвілі від дощу*, *сорочка* рядняна, така вся *блошана*, що аж чорна...» [Потушняк 1971, с. 180]; «Ранком Михайло одягнувся в нові чорні *ногавиці* і *реклик*, чорну *клебаню* й *чоботи* – на мадярський манір, як і личить першому господареві в селі та поважному чоловіку» [Потушняк 1971, с. 213] – *ногавиці* ‘штани’, *рeклик* ‘піджак фабричного виробництва’, *клебáня* ‘капельюх’, [Сабадош 2021, с. 252, 429, 193]; «У великій залі будинку, куди їх завів учитель, було битком набито народу. Були тут гуцульські *кожухи*, *гуні*, *лейбани*, *уйоші* впереміш з панськими *піджаками*» [Потушняк 1971, с. 80] – *гуня*, *лейбан* – види верхнього одягу в закарпатських гуцулів (пор. *гун'и* ‘верхня одежа-накидка з домотканого (шерстяного) сукна’, *лейбáн* ‘верхній шерстяний

одяг; півпальто» [Піпаш, Галас, с. 40, 92]).

Мовна картина світу в романі «Повінь» активізує численну парадигму назв осіб таких семантичних мікрогруп: а) назви осіб за родинними зв'язками: *дідо, баба, няньо 'тато', прадід, чоловік, жона, жінка, дружина, батько, син, донька, родак, мати* та ін.; б) назви осіб за професією й родом занять: *вівчар, піп, рабин, монах, поет, учитель, учителька, жебрак, батрак, староста, служниця, жандарм, наглядач, агітатор, урядовець, адвокат, купець, корчмар, лихвар, робітник, мурник, тесляр, майстер, ремісник, чередарчук* та багато ін.; в) назви осіб за віком і зовнішніми ознаками: *дітвак, дитина, хлоп, хлопцев, легінь, хлопчина, дівка, старий, стара, красуня, молодець* та ін.; г) назви осіб за національністю та місцем проживання: *селянин, верховинець, русин, українець, румун, поляк, німець, маляр, чех, євреї, росіянин, москаль, серб, волох* та ін.; ґ) назви осіб за класовою й політичною належністю: *пан, панчук, поміщик, капіталіст, комуніст, соціаліст, утопіст* та ін.; д) назви осіб за характером і поведінкою: *дурень, розумак, дивак, бідак, злодій, хитрун, пройдисвіт, безбожник, сміхороб, дикун, фігляр, шибеник* та ін.

Особливу увагу Ф. Потушняк приділив онімам, культурна семантика яких невіддільна від часової й просторової характеристики мовної картини світу в романі «Повінь». Ономаст О. Чижмар виокремила в тексті цього твору близько 60 літературно-художніх антропонімів і вважає, що вони не виявляють «жодних прикмет соцреалізму» [Чижмар 2010, с. 180]. Етнічну строкатість закарпатського села початку ХХ ст. відображають, зокрема, антропоніми: *Василь Дубрович, Антін Каменяр, Федір Гора, Іван Чепіга, Андрій Струк, Іван Вільховий* та ін. – українці; *Густі-бачі, Золтан-бачі, Золтан Переш* – угорці; *Шльома, Гершко, Файга* – євреї; *Ганс Евлер* – німець.

Хронологічно марковані номінації відтворюють історичний колорит Закарпаття кінця ХІХ – початку ХХ ст.: *денники 'плата попові відробітком', коблина 'плата попові зерном', бротсак 'солдатська сумка', півцовчитель 'дяк, який навчав дітей у школі', велител посадки (з чеськ.) 'начальник гарнізону, який у Чехословаччині виконував і функції військового комісара', бохтар (з угор.) 'сторож' (пор. бохтар 'нічний сторож', 'залізничний сторож', 'черговий', 'сільський староста', 'посильний сільської ради', 'листоноша' [Грицак 2017, с. 299]), боженик 'радник старости', фейгоднодь (з угор.) 'поручик', олгоднодь (з угор.) 'підпрапорщик, перший офіцерський чин', біреш (з угор.) 'батрак, якому хазяїн давав землю і хату, а той на нього робив без оплати', крбна (корбна, коруна) (з нім.) 'грошова одиниця Чехословаччини', пєнге (з угор.) 'грошова одиниця в гортістській Угорщині' та ін.*

Описи місця подій у романі формують розлогу парадигму просторових номінацій: *земля* (більше 400 слововживань), *ліс* (понад 300), *гора* (70), *толока* (63), *ріка* (27), *річка* (31) та ін. Концептуальна вісь цієї парадигми – *земля (землиця, мати-земля)*, що постає передусім як годувальниця зі значенням

'грунт, який обробляють і використовують для вирощування рослин': «*Земля того, хто на ній робити буде! Земля наша. Земля дурно стояти не сміє*» [Потушняк 1971, с. 44]; «*Лінивому землі не треба!*» [Потушняк 1971, с. 45]; «*Чоловік має працювати, того мати-земля від нього вимагає*» [Потушняк 1971, с. 380]. Подібний образ землі був типовий для української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. (мовотворчість І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, О. Кобилянської та ін.). Проте в гірській місцевості землі мало, до того ж вона неродюча, саме тому й цінується на вагу золота: «*Земля для селянина – мати, – говорили, – вона йому за його працю-кривавицю дає хліб, життя*» [Потушняк 1971, с. 44]; «*Земля – це хліб, – говорять у селі*» [Потушняк 1971, с. 262].

Образ землі в романі «Повінь» Ф. Потушняк зрідка має значення 'країна, край' і виступає в семантичній опозиції «батьківщина – чужина»: «*Ворог іде на наш край, на нашу землю!*» [Потушняк 1971, с. 286]; «*Гей, де ви, поети? Як вас тепер потрібно! Думаю, що й наша земля породить їх!*» [Потушняк 1971, с. 354]; «*Пригадає рідну землю, село, людей*» [Потушняк 1971, с. 365]; «*...І от він мандрує вже не по своїй землі...*» [Потушняк 1971, с. 407].

Важливу роль в організації художнього простору роману відіграють локальні назви *село, хата, хлів, церква, фабрика*. Центральним метонімічним образом твору постає *село* (близько 800 слововживань) – живий і складний соціальний організм («*Село росло віками, гинуло, відновлялося*» [Потушняк 1971, с. 24]; «*І ось село в горах знову живе своїм життям, зовсім забувши про війну*» [Потушняк 1971, с. 40]; «*Гей, село, село! Багато ти знаєш, а розповісти думи свої не вмієш*» [Потушняк 1971, с. 147]), зі своєю історією, традиціями й віруваннями: «*Село твердо тримається старовини*» [Потушняк 1971, с. 27]; «*Село скорене цьому закону*» [Потушняк 1971, с. 245]; «*В село часто приходять пошесті. Тоді не перестає дзвонити дзвін*» [Потушняк 1971, с. 27]; «*На похорон зійшлося ціле село*» [Потушняк 1971, с. 404].

Мовна картина світу не тільки виражає знання про предметну реальність, а виступає носієм духовної інформації, що формується внаслідок складних психо- й логіко-ментальних процесів. Одним із таких мовних знаків вираження світосприйняття Федора Потушняка в романі «Повінь» є численна символіка – ключ до розуміння багатьох ментальних та культурно-історичних явищ. Спостерігається активне використання автором слів-архетипів (*вода*), абстрактних понять (*віра, воля, душа*), назв довкілля (*ліс, камінь*), назв явищ природи (*вітер, буря*), рослинних назв (*верба, береза, дуб*), анімалізмів (*вовки, ворони*), релігійних назв (*ангел, архангел, чорт, сатана, дзвін, хрест*) тощо [Чижмар 2009, с. 44].

Одним із ключових концептів у романі «Повінь» є *війна* (172 слововживання) – символ болю, страждань, горя і смерті. Персоніфікований образ війни можна вважати однією з домінант метафо-

ричної мовотворчості автора: «Війна людей їсть...» [Потушняк 1971, с. 21]; «Ця війна була клята – багато **понищила** народу, більше, ніж холера» [Потушняк 1971, с. 27]; «Війна **не знає милосердя**» [Потушняк 1971, с. 88]; «Війна і людей **розкинула по світі**» [Потушняк 1971, с. 158]; «І ось серед великих загальносвітових подій на цій малій землі не на жарт **грянула війна**» [Потушняк 1971, с. 285]; «Війна **вирвала** їх з мирних жител і **гнала в далекі краї**» [Потушняк 1971, с. 351]. У художній інтерпретації митця війна асоціюється з міфічним образом смерті: «Видно, **привид** війни ще не **щез!** – сказав він собі. – Тим часом, коли люди щасливо сплять або думають про свої буденні справи, **кістлява страшина** ще ходить по світі і зовсім не турбується людськими» [Потушняк 1971, с. 38–39].

Ф. Потушняк-філософ осмислює тему війни передусім як екзистенціаліст, для якого людська особистість постає з боку свого унікального існування: «І хоч **війна** винищила стільки народу, світ сповнився людьми...» [Потушняк 1971, с. 8]; «Все були **війни**, все падали там люди... А великий ліс, що зветься народ, густий...» [Потушняк 1971, с. 157]; «Здається, що люди навчилися переносити **війну** з холодним серцем. Звикли» [Потушняк 1971, с. 298]. Устами своїх героїв письменник висловлює захоплення глибиною духу людини, яка, незважаючи на воєнні лихоліття, надає сенсу своєму існуванню, знаходить у собі сили, щоб жити далі: «– Яке диво – людина, – розмірковував Василь, – коли і по такій **війні** може думати про життя. Залізо **війни** не скорило її...» [Потушняк 1971, с. 13]; «– Які великі сили криються в людині! Страшна **війна**. А і вона не змогла вбити силу життя» [Потушняк 1971, с. 355]; «Як чорна хмара, була ця **війна**, але проминула, і небо проясніло. Перед нами велика епоха, нове життя» [Потушняк 1971, с. 355].

Глибокий дослідник і знавець закарпатського фольклору, Ф.Потушняк застосовує прийом містичності, висвітлюючи воєнну тематику крізь призму релігійно-міфологічного світосприйняття народу: «Коли мала початися перша світова війна, на небі показалася **хвостата зоря**. Полякалися люди, виходили ночами і дивилися на страшну **хвостату бісицю**. Говорили: «Вона пошле помір на людей. Нечисті сили ожили не тільки на землі, але й в небесному світі»; «Виходили ночами жінки з хат, через шовкові хустини дивилися на зорі і бачили **хрест**. І чекали всі, що буде війна: «Піде цар на царя, брат на брата, син на вітця... І багато, багато повмирає народу». А хіба не так було? Спершу пішли світом пошесті, понищили багато людей, потім почалася війна. Вкрилася земля трупами, потекли крові ріки...» [Потушняк 1971, с. 297].

Міфологічний характер у романі має й образ умітки (холери), що набуває то антропоморфного вигляду («Кажуть, така, як **дівчина**, сухорлява, в червоній хустині, по траві ходить, а трава не вигнається» [Потушняк 1971, с. 376]), то своєрідного «щось» із диму та вогню: «Підійшли ми до лісу, на животах підтяглися на те місце, де умітку можна бачити. Недовго сиділи. Чуємо – іде **щось**. Земля

під ним дрижить, гук іде страшний. Дихнуло димом, вогнем і стало. З нього вилазять якісь люди, а може, й чорти і забігали між деревами. Вона знову дихнула вогнем, засиччала й щезла, як вітер» [Потушняк 1971, с. 376]. З огляду на багатозначність архетипу вогню у світовій культурі можна припустити, що в наведеному контексті він асоціюється з гнівом, руйнуванням, апокаліпсисом. Ці та інші міфологеми мають народне підґрунтя й запозичені письменником із закарпатської демонології, про яку в 30–40 роки ХХ ст. він написав чимало розвідок.

Ф. Потушнякові вдалося майстерно реалізувати в романі одну з ключових своїх філософських концепцій про вплив географічного середовища (природного міліє) на тіло й душу людини. Ідеться про географічний детермінізм, що «бере початок з праць Аристотеля, Гіппократа, Полібія, Страбона; сформувався у ХVІІІ ст. завдяки “антропогеографічним” концепціям Монтеск’є, Бокля, Реклю, Тюрго, Мечнікова та ін.» [Філософський енциклопедичний словник 2002, с. 112]. Як бачимо, письменник не побоявся художньо втілити цю думку, хоча в радянській філософії її гостро критикували за перебільшення ролі природних чинників у житті суспільства та натуралістичне тлумачення історії. І тільки зараз визнається вплив географічного середовища на людину, її культуру та історію.

Оскільки життя героїв роману «Повінь» пов’язане переважно з горами (заготівля дров, сінокіс, випасання худоби, збір грибів, ягід тощо), тому тут сформувався майже культове ставлення до свійських тварин – не тільки як незамінних помічників і годувальників, але й як членів родини: «**Вівця**, як говорить народна приказка, – божа худобиця: вона чоловіка і нагодує, і одягне» [Потушняк 1971, с. 24]; «Добрий **кінь** в селі так, як і добрий чоловік, – його всі знають, всі хвалять за працьовитість, за чесність» [Потушняк 1971, с. 248]. Навіть побитий до смерті румунськими солдатами, Петро-вівчар, помираючи, не забуває висловити останню волю про свою худобу: «Схилив голову і почав згадувати кожну свою вівцю, баранчика і яглиці, кози і козенята, говорив, що з ними мають робити, як їх випасати» [Потушняк 1971, с. 151].

Глибоким трагізмом у романі пронизаний епізод про раптову смерть корови Кишилі в багатодітній родині Гафії Пупи: «Страшним голосом заревіла Гафія. На печі заверещали діти. Скоро хата вицвєрт наповнилася тяжким стогоном.

А серед сіней лежала Кишиля, непорушно, тихо. З кута вийшов її бичок, понюхав свою маму і сумно замукав, піднявши кишилясту голову.

Діти заплакали ще дуже.

– Якби мені найменша дитина вмерла, було б ліпше, – нарікала Гафія, б’ючи головою в стіну.

Найменший гірко зайойкав, і всі заголосили так, як плачуть по мерцеві» [Потушняк 1971, с. 252]. Страшні, сповнені відчаю й болу слова матері звучать як вирок: людське життя в лещатах безпросвітної бідності й голоду вартує менше, ніж життя корови, яка годує всю родину.

Елементи похоронної обрядовості (виття со-

баки, що є передвісником смерті («— Чому нес так виє?.. Якби смерть вищував... Чуєте?...») [Потушняк 1971, с. 152]), калатання церковного дзвона, що сповіщає про покійника в селі («Під полудень голосила дзвіниця, що в селі є мрець») [Потушняк 1971, с. 152]), передсмертна сповідь («На другий день над ранок прикликали до нього попа сповідати і соборувати») [Потушняк 1971, с. 152]) та ін.) займають помітне місце в художній мовотворчості Ф. Потушняка і засвідчують відображення стійких народно-релігійних традицій закарпатців. Концепт «смерть» репрезентують більш ніж 100 слововживань, що, крім іншого, фіксуються в метафоричному та фразеологічному контексті: «Чотири роки смерть косила їх розмашистою рукою» [Потушняк 1971, с. 11]; «Смерть пролетіла над землею, і крила її ще дрижали в сонячному мареві» [Потушняк 1971, с. 117]; «Скільки разів, коли смерть була за плечима, думав він про цю вербу!» [Потушняк 1971, с. 105]; «Людина сміливо йде й на смерть заради великої справи...» [Потушняк 1971, с. 423].

Протягом усього роману Ф. Потушняк зосереджує увагу на духовних та морально-етичних аспектах особистості. Через призму власного світобачення письменник оприявнив проблеми корінного

етносу, який не живе, а виживає, тяжко працюючи на своїй споконвічній, але поневоленій землі, тому гостро сприймає соціальну нерівність і кривду. У численних монологах та авторських роздумах вимальовується типовий образ русина-українця, на долю якого випали гіркі поневіряння. Працьовитість, релігійність, тісно переплетена із забобонністю, колективізм, терплячість, міжнаціональна толерантність, родинна прив'язаність – з одного боку, бідність і приниженість, низька самооцінка, конформізм, упертість – із іншого. На думку Р. Майора, тривале перебування Закарпаття під владою Угорщини та проведення останньою інтенсивної політики асиміляції русинів спричинили істотну деформацію менталітету місцевих українців, зокрема формування та загострення в них негативних рис характеру – комплексу меншовартості, безініціативності, пасивності, зрадництва, конформізму, мімікрії [Майор 2014, с. 381].

Спостерігаємо доволі тісний зв'язок філософських поглядів, викладених Ф. Потушняком у праці «Світогляд закарпатського народу», із ментальними рисами закарпатця, художньо відтвореними ним у романі «Повінь». Кілька яскравих прикладів демонструємо в порівняльній таблиці.

Ментальні риси закарпатця	Праця Ф. Потушняка «Світогляд закарпатського народу» (написана в 40-і роки ХХ ст.)	Роман Ф. Потушняка «Повінь» (1959 р.)
Колективізм	«У психічній відношенні у зв'язку із природним міліе у закарпатського українця виробився характер, у якому мало індивідуальних рис. Про це свідчить і соціальна організація. Будучи пастирем, він не міг вести лиш індивідуальне життя, але й родове, групове» [Потушняк 2003, с. 82]; «Індивідуалізм і то значний виявляється тільки у долинянських селах, що зазнали мадярського і німецькою впливу» [Потушняк 2003, с. 84].	«—Громаду, хлопе, тяжко перемочи! Ти думав, що законів нема. Ей, ні, закони є – громадські, що твердіші від світських» [Потушняк 1971, с. 62]; «Воля народу, – каже, – свята. Народ буде всьому газда...» [Потушняк 1971, с. 42]; «— Чому ти село не звідав?» [Потушняк 1971, с. 173].
Релігійність і забобонність	Релігійність закарпатських українців тісно переплетена із забобонністю і «є продуктом установи, нормою, а не проявом спеціальної психіки» [Потушняк 2003, с. 80]; «Релігійність має раціональний характер. Релігійні предмети грають визначну роль у світогляді нашого народу як елементи світогляду. Він зумів пов'язати нові зі старими, релігійні з містичними та аскетичними елементами. Віра у своїй основі є практична – за виконання обрядів, приписів, за молитви, дари і т. п. людина отримує на тому світі щасливе життя, а в противному разі пекло» [Потушняк 2003, с. 86].	«Люди в селі не те що побожні: вся релігійність їх зводиться до додержання постів, обрядів та до страху перед пеклом. Проте гріхи визначені не церквою, а самим життям. Бога на поміч просять лише в біді, тоді обдаровують попа. Бояться упирів» [Потушняк 1971, с. 27]; «До церкви молодь ходить, щоб показатися; старші ходять, бо бояться долі – наглої смерті, хвороби, напасті на худобу...» [Потушняк 1971, с. 27]; «Зранку над селом лунає дзвін, скликає вірних на молитву. І вони щасливі встають з свого ложа, обмивають запалене сонцем і вкрите потом лице та йдуть у храм, одягнувшись у святкову одягу. Ідуть, щоб показатися людям» [Потушняк 1971, с. 245]; «В селі якось була пошесть. А щоб люди не вмирили, то треба попа вдарити лопатою, якою хліб саджають у піч» [Потушняк 1971, с. 35].
Бідність і приниженість	«У характері закарпатських українців є свого роду приниженість. Політичний віковий гніт – спочатку панщини, потім і лихварства, – гніт завжди безжалісний, чужий вплинув на нього. Він став недовірливим і приниженим. Та й сам став уважати себе найнижчим, і сам повірив у це» [Потушняк 2003, с. 81].	«Живуть бідно, але до злиднів звикли: не знають ліпшого, то й вважають, що воно так і має бути» [Потушняк 1971, с. 25]; «Побачивши Федора, селяни, за звичкою бідного чоловіка, полякались і засоромились. Ця звичка була наче інстинктивний прояв ганьби за свою бідність» [Потушняк 1971, с. 177].

Міжнаціональна толерантність – важлива ментальна риса не лише закарпатців, а й українців загалом. У романі «Повінь» художньо спроектовано закріплене в етнічній свідомості українців Закарпаття ставлення до чехів, румунів, угорців, німців. Це історична пам'ять, продукт колективної свідомості, сформований як наслідок експансії, стійкий спогад про минуле. У контексті роману ставлення завойовника до завойованого народу змодельовано, зокрема, через поведінку солдатів, які зупиняються в селі: «Солдати [румуні – ОП] були якісь особливі: ні з ким не сходилися, не розмовляли, ніхто не знав їх думок. Горе було тому, хто мав з ними якусь справу – били до смерті канчуками, не вибираючи куди, не міряючи. А за що били, було тяжко дізнатися» [Потушняк 1971, с. 148]; «В селі стало весело. Ці солдати [чехи – ОП] нічого даром від селян не брали, за все платили, були дуже щедрі. Любили дітей, гралися з ними, жартували з дівчатами і молодичками» [Потушняк 1971, с. 156]; «Скоро вже всі в селі знали, що по-німецькому «істи» – «есен», «пити» – «трінкен», «курити» – «раухен». У німців добрий тютюн! А німці навчилися кілька слів по-нашому. Знали – «дівчина», «люблю», «вода»... За короткий час вони почували себе як дома. Поки що нікого не зачіпали, та й їх ніхто не займав. Але й дружби з ними не заводили. Одне слово – німець, чужак. З ним не поговориш, не дізнаєшся, що він собі думає. Хай йому...» [Потушняк 1971, с. 308].

Як відомо, найбільш сприятливі умови для формування загальноукраїнської національної свідомості закарпатців існували під час перебування краю в складі Чехословацької Республіки (1919–1939) [Чучка], на що неодноразово звертали увагу історики, лінгвісти, етнологи, культурологи. Як демократична держава, Чехословаччина намагалася проводити помірковану культурно-освітню політику щодо нацменшин. За «чеський період» у Підкарпатській Русі було проведено ряд ефективних реформ, побудовано нові дороги, мости, лікарні, навчальні заклади, урядові споруди, модернізовано міську інфраструктуру тощо. У романі «Повінь» більш-менш гуманне ставлення чеської влади до підкарпатських русинів підтверджує діалог селян:

«– Най би були й ці чехи, ачей не дуже людей деруть.

– Чехи добрі, не горді, кожному кажуть: «Пане!». І нащо то простому чоловікові казати «пане»? Сміх та й годі!» [Потушняк 1971, с. 156]. І досі в ментальній свідомості закарпатців превалює позитивний образ чеського народу як найбільш гуманного представника слов'янства.

У мовній картині світу вагоме місце належить фразеологізмам, конотативна семантика яких транслює інформацію про національну свідомість певного народу. На думку Н. Венжинович, «фразеологічні одиниці – найбільш помітні й своєрідні репрезентанти лінгвокультури, зафіксовані в мові. Саме фраземи наділені яскраво вираженою здатністю відображати й передавати ті ознаки культури, які характерні для різних мовних спільнот у знаковій формі» [Венжинович 2018, с. 386].

Проведене нами дослідження свідчить, що в мовотворчості Ф. Потушняка абсолютну більшість становлять загальнономовні фразеологізми, які характеризують різні види діяльності, зовнішні та внутрішні ознаки людини. Найбільшу репрезентативність виявляють концептосфери:

1) дія і стан особи: «Всім стало відомо і те, що легінь **собі місця не знаходить**, що дівчина цим **пишається**» [Потушняк 1971, с. 15]; «**Василь сидів ні живий, ні мертвий**, мало не впав» [Потушняк 1971, с. 22]; «– Простий простим зістане... дарма вчиться, – шепотіли сусіди, що повиходили з хат, почувши крик. – Яку **бучу зчини!**» [Потушняк 1971, с. 22]; «**Попама вірити не можна: кожного інша правда**» [Потушняк 1971, с. 196]; «**Попа повинні бути бідні, як народ, іти дорогою Христа й апостолів, а не кланятися мамоні**» [Потушняк 1971, с. 196]; «–**А таких, що вовком на це дивляться, нема?** – спитав Василь» [Потушняк 1971, с. 356] та ін.;

2) ознака дії: «**Всі слухали з відкритими ротами**, тільки Василь і Олена, здавалося, нічого з цього не чули» [Потушняк 1971, с. 16]; «**Потім ні з того ні з сього почав хвалитися своїми воєнними заслугами і подвигами**» [Потушняк 1971, с. 19]; «**Мов обухом вдарило його в голову**» [Потушняк 1971, с. 20]; «–**Я хотів би будувати людям гнізда – будувати по своїй волі і вибору...**» [Потушняк 1971, с. 53]; «**Тоді Михайло взяв з-під себе дошку і з усього розмаху вдарив нею одного й другого по головах**» [Потушняк 1971, с. 78]; «**Пани з усіх сил намагалися їх заспокоїти**» [Потушняк 1971, с. 79] та ін.

Народного колориту мовотворчості митця надають широковживані компаративи на позначення зовнішності, характеру, фізичної сили особи: *дівки як тополі; дружина як ліля; легінь старий, як пес; попадя зла, як оса; хлопці як дуби, хлопець як бук; Олекса малий і чорний, як ворона; чорний, як тарган; сухий, як кажан; надуті, як півники; очі як у вовка; очі як два вулі; очі чорні, як сажа; голова сива, як молоко; лице біле, як папірець; лице сіре, як камінь; голосок – як золотий дзвіночок; голос як водоспад; черево як бубен; кулаки як довбні та ін.*

Влучні народні порівняння часто інтенсифікують різні види діяльності людини: *йшов легко, як тіль; стояв, як стовп; сидів без руху, як статуя; сидить, як п'яний; іде, крадучись, як звір; заскавулів, як пес; заплакав тихо, як мала дитина; перебирають, як худобу; понищити, як варвари; впав, наче сніп; як камінь, упав; верещав, як поросля; жона, як панія, ходить; дихає, як циганський міх; як горобці, сидять; пішли, як вівці; діти пропадуть, як мухи; задушть, як горобця; як кішка, видряпався; заріжуть, як козута та ін.* У ролі об'єктів компаративних виразів найчастіше виступають назви тварин, рослин та предметів.

Паремійний фонд роману «Повінь» репрезентують переважно приказки і прислів'я про соціальні й родинні стосунки між людьми: «**Простий народився – простим і помреши**» [Потушняк 1971, с. 32]; «**Тільки нетек бунді не брат!**» [Потушняк 1971, с. 41]; «**Бідному нема гаразду**» [Потушняк

1971, с. 46]; «Псові псяча смерть!» [Потушняк 1971, с. 52]; «Лінивого вчи не молотом, а голодом і холодом» [Потушняк 1971, с. 62]; «Буває й жінка мудріша від чоловіка!» [Потушняк 1971, с. 41]; «Чоловік, котрий жінку любить і поважає, вмє й заробити» [Потушняк 1971, с. 202] та ін.

Висновки. Мовна картина світу закарпатського села початку ХХ ст. в романі «Повінь» Федора Потушняка відтворена через призму багатогранної особистості автора і є синтезом народної міфології, вірувань, обрядовості, філософії географічного детермінізму (вплив географічного середовища на людину) та екзистенціалізму (психоаналіз людського духу). Спостерігаємо яскраве втілення в романі філософських поглядів, викладених письменником у праці «Світогляд закарпатського народу». Домінантами мовної особистості Ф. Потушняка є філософський антропоцентризм, міфологізм, локальна та регіональна ідентичність.

На підставі аналізу особливостей лексико-семантичної системи твору виокремлено діалектизми, назви одягу, взуття та прикрас, назви осіб, локальні номени, хронологічно марковані номінації та ін. Живе народне мовлення відтворює уявлення про світ за допомогою унікальних діалектних форм, які характеризують побут, родинні стосунки, виробничу діяльність закарпатського села початку ХХ ст. Назви одягу, взуття та прикрас виступають вираз-

ним засобом характеристики зовнішності, вікових, соціальних чи етнічних особливостей персонажів. Мовна картина світу в романі «Повінь» репрезентує численну парадигму назв осіб за родинними зв'язками, за професією і родом занять, за віком і зовнішніми ознаками, за національністю та місцем проживання, за класовою й політичною належністю, за характером і поведінкою та ін. Етнічну строкатість закарпатського села початку ХХ ст. відображають антропоніми. Основну роль в організації художнього простору роману відіграють локальні назви *село, земля, гора, ліс*. Хронологічно марковані номінації відтворюють історичний колорит Закарпаття кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Фразеологічна картина світу в романі «Повінь» Ф. Потушняка має виразний антропоцентричний характер і демонструє суттєву перевагу загально-мовних фразеологізмів на позначення різних видів діяльності, зовнішніх та внутрішніх ознак людини. Специфікою мовотворчості митця є широке використання компаративів. Паремійний фонд роману «Повінь» репрезентують переважно приказки і прислів'я про соціальні й родинні стосунки між людьми.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в комплексному аналізі творчого доробку Ф. Потушняка з погляду етнолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоперсоналогії та інших інноваційних методологій.

Література

1. Барчан В. Мовні засоби експресивності в ліриці Федора Потушняка. *Folium*. 2024. № 4. С. 25–33.
2. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 503 с.
3. Вільчинська Т. Ментальна характеристика концепту «душа» у творчості Федора Потушняка. *Folium*. 2024. № 4. С. 77–81.
4. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
5. Єрмоленко С.Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.
6. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
7. Майор Р. Особливості менталітету українців Закарпаття (середина ХІХ – початок ХХ ст.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2014. Т. 24. С. 367–387.
8. Папіш В.А. Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика: монографія / передне слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Вінниця-Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. 456 с.
9. Папіш В.А. Темні реєстри Потушнякового слова. URL: <http://surl.li/bggrpaq>.
10. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок. Ужгород, 2005. 266 с.
11. Посохова А.В. Когнітивно-семантичні аспекти інтерпретації концептуальної і мовної картин світу (на матеріалі роману А. Хейлі «Airport»). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія “Філологічні науки”*. *Мовознавство*. 2018. № 9. С. 160–163.
12. Потушняк Ф. Повінь. Ужгород: Карпати, 1971. 431 с.
13. Потушняк Ф. Світогляд закарпатського народу. *Потушняк Ф. Я і безконечність. Нариси історії філософії Закарпаття*. Ужгород: МПП «Гражда», 2003. С. 75–88.
14. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2021. 598 с.
15. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 718 с.
16. Сенько І. Роман Федора Потушняка «Повінь»: хронотопи, прототипи та етнологічні аспекти. *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: матеріали міжнар. наук. конф.* Ужгород: Ліра, 2010. С. 222–233.
17. Сньозик Г. Світоглядно-мовна концепція Федора Потушняка. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2021. Вип. 1 (45). С. 403–409.
18. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

19. Чижмар О. Образи-символи в романі «Повінь» Федора Потушняка. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2009. Вип. 13. С. 141–142.
20. Чижмар О. Функціонування літературно-художнього антропонімікону в романі Федора Потушняка «Повінь». *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: матеріали міжнар. наук. конф. Ужгород: Ліра, 2010. С. 179–184.*
21. Чучка П. Національна свідомість закарпатських українців у ХХ столітті: етнолінгвістичний і культурно-історичний аспекти. URL: <http://surl.li/srwpuu>.
22. Ястремська Т. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. С. 394–410.

References

1. Barchan V. (2024) Movni zasoby ekspresyvnosti v lirytsi Fedora Potushniaka [Language Means of Expressiveness in Fedir Potushniak's Lyrics]. *Folium*. № 4. S. 25–33 [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukraïnskoï literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichnyi aspekty [Phrases of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects]: dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.01 – ukraïnska mova. Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].
3. Vilchynska T. (2024) Mentalna kharakterystyka kontseptu «dusha» u tvorchosti Fedora Potushniaka [Mental Characteristics of the “Soul” Concept in the Work of Fedir Potushnyak]. *Folium*. No 4. S. 77–81 [in Ukrainian].
4. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnika ukraïnskykh hovirok Zakarpatskoï oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
5. Yermolenko S.Ya. (2009) Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu [The Dynamic and Constant Nature of the Language World Model]. *Movoznavstvo*. № 3–4. S. 94–103 [in Ukrainian].
6. Lysychnenko L.A. (2009) Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu [The Lexical and Semantic Dimension of the Language World Model]. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova». 191 s. [in Ukrainian].
7. Maior R. (2014) Osoblyvosti mentalitetu ukraïntsiv Zakarpattia (seredyna XIX – pochatok XX st.) [Features Mentality Ukrainian Transcarpathia (mid 19th – early 20th century)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky*. T. 24. S. 367–387 [in Ukrainian].
8. Papish V.A. (2022) Linhvopsykhoaktsentuatsiia elitarnoi movnoi osobystosti: teoriia, istoriia, dyskursyva praktyka [Linguopsychocentration of an Elite Linguistic Personality: Theory, History, Discursive Practice]: monohrafiia / perednie slovo, nauk. red. prof. T.A. Kosmedy. Vinnytsia-Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2022. 456 s. [in Ukrainian].
9. Papish V.A. (2020) Temni rehistry Potushniakovoho slova [Dark Registers of Potushnyak's Word]. URL: <http://surl.li/bggpaq> [in Ukrainian].
10. Pipash Yu., Halas B. (2005) Materialy do slovnika hutsulskykh hovirok [Materials for the Dictionary of Hutsul Dialects]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
11. Posokhova A.V. (2018) Kohnityvno-semantychni aspekty interpretatsii kontseptualnoi i movnoi kartyn svitu (na materialy romanu A. Kheili «Airport») [Cognitive and Semantic Aspects of the Interpretation of the Conceptual and Linguistic Models of the World (based on the Novel by A. Hailey “Airport”)]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia “Filolohichni nauky”*. *Movoznavstvo*. № 9. S. 160–163 [in Ukrainian].
12. Potushniak F. (1971) Povin [The Flood]. Uzhhorod: Karpaty. 431 s. [in Ukrainian].
13. Potushniak F. (2003) Svitohliad zakarpatskoho narodu [Worldview of the Ukrainian People]. *Potushniak F. Ya i bezkonechnist. Narysy istorii filosofii Zakarpattia*. Uzhhorod: MPP «Grazhda». S. 75–88 [in Ukrainian].
14. Sabadosh I. (2008) Slovnyk zakarpatskoï hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [The Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia Village, Khust District]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
15. Selivanova O. (2006) Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern Linguistics: a Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillia–K. 718 s. [in Ukrainian].
16. Senko I. (2010) Roman Fedora Potushniaka «Povin»: khronotopy, prototypy ta etnolohichni aspekty [Fedir Potushnyak's Novel “The Flood”: chronotopes, prototypes and ethnological aspects]. *Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka: materialy mizhnar. nauk. konf.* Uzhhorod: Lira. S. 222–233. [in Ukrainian].
17. Snozyk H. (2021) Svitohliadno-movna kontseptsiia Fedora Potushniaka [Fedir Potushnyak's Worldview and Language Concept]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia: Filolohiia*. Vyp. 1 (45). S. 403–409. [in Ukrainian].
18. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk (2002) [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Abrys. 742 s. [in Ukrainian].
19. Chyzhmar O. (2009) Obrazy-symvoly v romanu «Povin» Fedora Potushniaka [Symbolic Images in the Novel “Flood” by Fedir Potushnyak]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznnavstva*. Vyp. 13. S. 141–142. [in Ukrainian].
20. Chyzhmar O. (2010) Funktsionuvannia literaturno-khudozhnoho antroponimikonu v romanu Fedora Potushniaka «Povin» [The Functioning of the Literary and Artistic Anthroponymicon in Fedir Potushnyak's Novel

“The Flood”]. Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka: materialy mizhnar. nauk. konf. Uzhhorod: Lira. S. 179–184 [in Ukrainian].

21. Chuchka P. Natsionalna svidomist zakarpatskykh ukrainsiv u XX stolitti: etnolinhvistychnyi i kulturno-istorychnyi aspekty [National Consciousness of Transcarpathian Ukrainians in the 20th Century: Ethnolinguistic and Cultural-historical Aspects]. URL: <http://surl.li/srwpuy> [in Ukrainian].

22. Yastremska T. (2020) Kartyna svitu i kontsept: problema (pere)osmyslennia [The Language World Model and the Concept: the Problem of (Re)Interpretation]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* / hol. red. Ihor Soliar; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv. Vyp. 33. S. 394–410 [in Ukrainian].

THE LANGUAGE WORLD MODEL OF THE EARLY TWENTIETH-CENTURY TRANSCARPATHIAN VILLAGE IN THE NOVEL “THE FLOOD” BY FEDIR POTUSHNYAK

Abstract. The relevance of the study is due to the deepening of scientific attention to the analysis of the language world model on the basis of a literary text, which will help to identify the general and individual in the structure of the idiolect, trace its cultural conditionality, the formation of a system of value priorities in the artist’s language creation, etc.

The article aims to analyze the means of expressing the language worldview of the Transcarpathian village of the early twentieth century in the novel “The Flood” by Fedir Potushnyak. The realization of this goal involved the solution of the following tasks: to characterize the methodological foundations of studying the language worldview on the material of a literary text; to trace the embodiment of F. Potushnyak’s worldview in his depiction of the language worldview of the Transcarpathian village; to characterize the role of the lexical and semantic system in the language worldview; to pay attention to phraseological means in the structure of a literary text.

It is proved that the language world model of the Transcarpathian village of the early twentieth century in the novel “The Flood” by Fedir Potushnyak is reproduced through the prism of the author’s multifaceted personality and is a synthesis of folk mythology, beliefs, rituals, philosophy of geographical determinism and existentialism. The dominant features of F. Potushnyak’s language personality are philosophical anthropocentrism, mythology, local and regional identity.

The lexical and semantic system of the work includes dialectisms, names of clothes, shoes and jewelry, names of persons, local nomens, chronologically marked nominations, etc. The living vernacular reproduces the idea of the world with the help of unique dialectal forms that characterize the life, family relations, and production activities of the Transcarpathian village of the early twentieth century. The main role in organizing the artistic space of the novel is played by local names: village, land, mountain, and forest.

The phraseological world model in the novel has a distinct anthropocentric character and demonstrates a significant predominance of common phraseology to denote various types of human activity, its external and internal features. The specificity of the artist’s language creation is the wide usage of comparatives.

Keywords: language world model, semantics, name, metaphor, dialectic, phraseology, language personality, language creativity, Fedir Potushnyak.

© Пискач О., 2024 р.

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>.

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>.